

TÜRK DÜNYASININ ORTAK KÜLTÜR MİRASI: TÜRK DİLİ

Köklü bir tarihe sahip olan ve çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dili, basit bir anlaşma vasıtası değildir; millî kimliğimizin en kutsal ve en belirgin damgasıdır; Türk milletinin mantığı, şiiri, şarkısıdır; geçmiş, bugünü ve geleceğidir. Birbirine yakın ya da uzak coğrafyalarda, birbirine yakın ya da uzak lehçeleri konuşan Türk toplumlarını birbirine bağlayan ilk temel unsurdur. Duygu ve düşüncelerin nesilden nesile aktarıldığı bir vasıta. Türk Dünyasında yapılan her türlü kültürel etkinliğin temelidir.

Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel

Dilimizin tarihi geçmişine bakıldığında Türk Bilge Kağan'ın bengü taşlara kazınan kutsal sözleri hem içerik olarak hem de dönemin dil ve edebiyat seviyesi bakımından heyecan vericidir.¹ İlk yazılı belgelerimiz olan Orhun Anıtları, Türkçenin 1300 yıllık geçmişine tanıklık eder. Göktürk Kağanlığı'nın başındaki büyük irade, Türk milletine: *Sabımın tüketi eşidgil... Ötüken yış olursar bengü il tuta olurtaçı sen.* (Köl Tigin/ Güney 8) "Sözlerimi iyi dinleyin... Ötüken dağlarında oturursan ebedî/bengü devlet kurup oturacaksın." şeklinde seslenerek "ebedî ve müreffeh millet" olma yolunda ciddi öğütler verir. Orhun vadisindeki bengü taşlar, öncelikle tarihî bir belge hüviyeti taşısa da o dönemde Türk dilinin ve Türk edebiyatının gelişmişliğini ve dilimizin tarihinin çok daha eskilere dayandığını gösteren bir hazinedir.

Uygur döneminde dilimize kazandırılan eserler de Türkçenin gelişmişliğine tanıklık eder. Yeni inanç sistemine ait kavramların kaynak dildeki kelimelerle

¹ Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, TESAM Yüksek İstişare Heyeti Üyesi.

değil, Türkçe kelimelerle karşılanması geleneği, Türkçenin ifade zenginliğinin işaretidir. Uygurlardan kalan manzum parçalarda "bilgi"nin önemi son derece duru ve lirik Türkçe ile anlatılır:

biliglig er beliñe/bilgili kişi beline

taş kurşansa kaş bolur/taş kuşansa kaş olur.

biligsizniñ yanıña/bilgisizin yanına

altun koysa taş bolur/altın koysa taş olur. (Tezcan 1978: 318)

*biliglig er beliñe/
bilgili kişi beline*

*taş kurşansa kaş bolur/
taş kuşansa kaş olur.*

*biligsizniñ yanıña/
bilgisizin yanına*

*altun koysa taş bolur/
altın koysa taş olur.*

Karahanlı döneminde mukaddes Tanrı Dağları coğrafyasında tanıştığımız yeni dinî muhit, Türk milletinin yeni dil kaynaklarına ufuk açmıştır. *Kur'an*'ın Orta Çağ aydınları tarafından ezberlenircesine okunduğunu, şerh ve tefsir edildiğini onların bu coğrafyada yazdıkları eserlerin muhtevasından anlaşılabilir. Kâşgarlı Mahmud'un, Kâşgar'dan Bağdat'a Türk toplulukları arasında yakla-

şık 20 yıl dolaşarak derlediği sözler ve 1077'de Türk Dünyasına armağan ettiği sözlüğü Türk milletinin dil ve kültür hazinesidir, aslında tek başına bir akademidir. 1069'da yazılan *Kutadgu Bilig*'de Orhun ve Uygur mirası dil özellikleri ve söz varlığı korunurken Balasagunlu Yusuf,

Aşağıdaki beyitte Allah'ın “Ezelî” sıfatı, Bayat; “Hâlık”, “Rezzâk” ve “Gaffâr” sıfatları ise Törütgen, İgidgen, Keçürgen kavramlarıyla karşılanmıştır:

Kutadgu Bilig (1. beyit)	Türkiye Türkçesiyle
bayat atı birle sözüg başladım törütgen igidgen keçürgen idim	Allah'ın adıyla söze başladım yaradan, besleyen, bağışlayan Rabbim

Kaynak: (Arat 1979: 2)

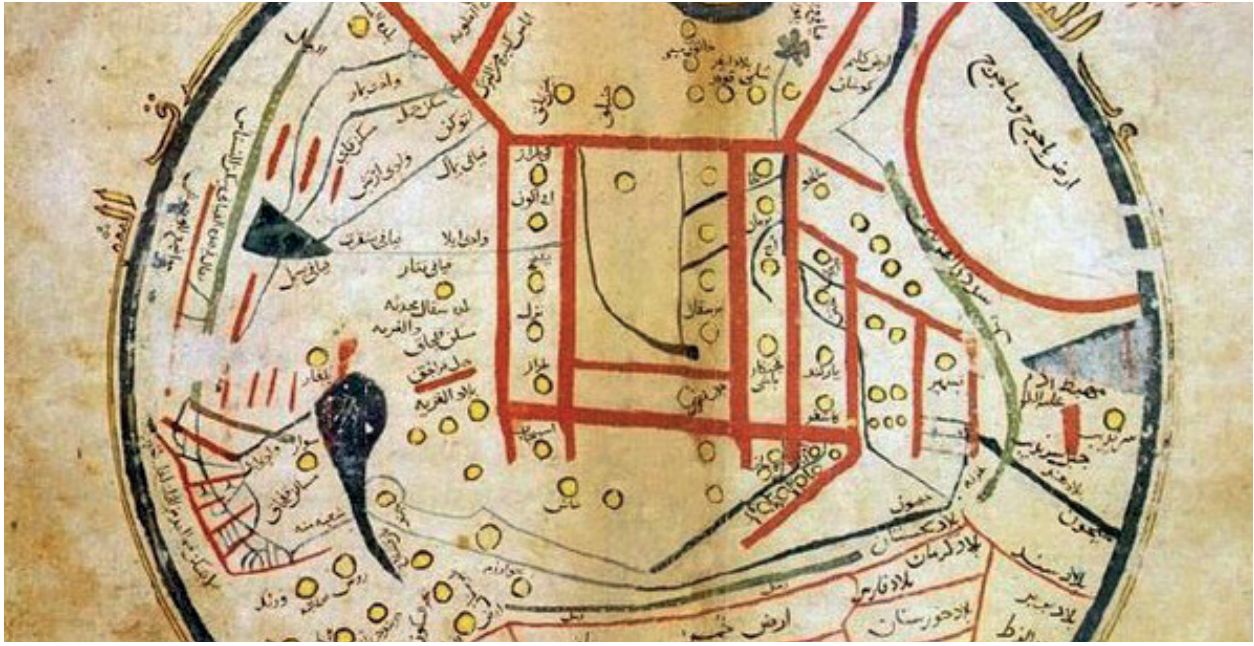
beyitlerinde *Kur'an*'daki âyetleri, Türkçe kelimelerle ifade etme yetkinliğini göstermiş ve bu konuda çığır açmıştır.

Millî kimliğin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri, hatta en belirginini, milleti oluşturan bireylerin aynı dili konuşmalarıdır. Bilge Kağan'ın sözlerinin yaklaşık 1300 yıl sonra Türkçenin lehçelerine (Türkiye Türkçesi başta olmak üzere Uygur, Kazak, Kırgız ve Özbek yazı dilleri gibi) çevrilmesi, ayrıca *Kutadgu Bilig* ile *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yaklaşık 900 yıl sonra yine Uygur, Özbek, Kazak, Azerbaycan, Kırgız yazı dillerine çeşitli yazı dillerine çevrilerek yeniden canlandırılması, aynı şekilde Harezmi, Kıpçak ve Çağatay döneminde yazılan eserlerin bugünkü Türk yazı dillerine aktarılması (Almatı'da 2010 yılında basılan ve 20 ciltten oluşan *Adebi Jadigerler/Edebi Yadigarlar* örneği), milliyet duygusuyla ve tarihî kültür mirası şuuruyla ilgilidir. Bilge Kağan'ın dönemin devlet ve siyaset anlayışını hâlis Türkçe olan *Beñgü il* “Ebedî devlet” ibaresiyle tanımlaması ve bu ifadenin Osmanlı'da “*Devlet ebed-müddet*”; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerinde “İlelebed *payidar cumhuriyet*” anlayışına ışık tutması, yine millî kimliğin dile yansımalarıdır.

Türk Dünyasında 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar ortak tek bir edebî dil varlığını sürdürür. Bilimsel araştırmalarda Türkçe; Köktürkçe, Uygurca, Karahanlıca, Harezmi, Kıpçakça, Osmanlıca, Çağatayca diye hanedanlık adlarıyla ifade edilse de çağın yazarları, dilimizi *Türkçe*, *Türk tili*, *Türk dili*, *Türkî*, *Türkî til*, *lisân-ı Türkî*, *zebân-ı Türkî* diye kayda geçirmişlerdir (Arapça {+î} eki, Türkçe {+çe} eki gibi dil

ismi yapar). 11. yüzyıldan itibaren Oğuz Türklerinin Türk yazı dilinin merkezi olan Türkistan'dan kitleler hâlinde uzaklaşıp Azerbaycan ve Anadolu'ya göç edip yerleşmeleri, bu coğrafyada 13. yüzyılda yeni yazı dilini beraberinde getirir. Batı Türkçesi; Beylikler ve Osmanlı döneminde, ayrıca Azerbaycan, Irak ve Balkan coğrafyasında bugüne kadar gelişerek devam eder.

13. yüzyıldan itibaren Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri Doğu Türklüğü'nün; Eski Oğuz, Osmanlı ve Azerbaycan Türkçeleri ise Batı Türklüğü'nün edebî dilini temsil eder. Zeki Velidi Togan'ın kayıtlarını hatırlarsak (1981: 486-487); 19. yüzyılın ortalarına kadar Batı ve Doğu Türkistan'da Kazak ve Kazan ülkelerinde Kaşgar'da, Çağatayca ortak edebî dil hâline gelmiş; Türkistan'ın Rus istilasına uğramasının ardından Kuzey ve Doğu Türklerinin (Kıpçak ve Karluk boyları) ortak edebî dili olan Çağatayca, yerini konuşma dillerine bırakmıştır. Çarlık Rusyası'nın sömürgeci ve dış dünyaya kapalılık anlayışı; Bolşevik rejiminin millî kimlik arayışına izin vermeyen duruşu, Sovyet döneminde hayata geçirilen dil politikaları sebebiyle Türk boylarının ortak edebî dili *Türkî*, bilim dünyasındaki adıyla Çağatayca ortadan kalkmış olur. Türkistan'da bazı şair ve yazarlar, bu geleneği bir müddet daha devam ettirmişlerdir. Doğu Türkistan'ın ünlü şairi Abdurrahim Ötkür'ün (1925-1995), 1948 yılında yayımlanan *Tarım Boyları* adlı şiir kitabı bunun en tipik örneklerindedir. Çağatayca, aynı zamanda dönemin diplomatik diliydi. 19. yüzyılın sonlarında önce Tatarca, daha sonra Kazakça ve Özbek-

çe ayrı yazı dili olur, Sovyet döneminde 1930'lu yılların başında düzenlenen dil kongrelerinde Türk yazı dilleriyle ilgili kararlar alınır. Günümüzde kullanılan yirmi Türk yazı dili, bu kararlar sonucunda hayata geçirilir.

Sovyet döneminde kapsayıcı bir *Türk* kavramından söz edilemez. Anadolu'daki ve Sovyet hakimiyetindeki Türkleri birbirinden ayırmak için yeni bir kavram geliştirildi ve bütün Türklüğü ifade eden турецкий/turetskiy "Türk" adının yanında ayrıca тюркский/tyurkskiy "Türki" icat edildi. Arapça ekle geliştirilen *Türki* "Türkçe"; yukarıda da açıklandığı üzere İslamiyet sonrası yazılan tarihî metinlerde dilimizi ifade ederken Sovyet döneminde millet adı olarak kullanılmaya başlandı. Böylece турецкий/turetskiy "Türk" kavramının anlamı daralarak bu kelime, sadece Osmanlı ve Türkiye Türkleri için kullanıldı. Bu kavramlara Rusça язык/язак "dil" kelimesi eklenerek ayrıca dil isimleri de ikiye ayrılmış oldu. Osmanlı ve bugünkü Türkiye Türkçesi için турецкий язык/turetskiy yazık "Türkçe", Anadolu Türkçesi de dahil olmak üzere bütün Türk yazı dilleri için тюркский язык/tyurkskiy yazık "Türki diller/Türk dilleri" kavramı ortaya çıktı. Bugün *Tür-*

ki halklar, Türki cumhuriyetler gibi yanlış kullanımlar, bu politikanın sonucudur. Aynı şekilde batı dünyasında bütün Türklüğü ve genel Türkçeyi ifade eden *Turkish* kavramına ek olarak *Turkic* kavramının ortaya çıkması, Sovyet mirasıdır. Türk devletlerinin bağımsızlıklarının 30. yılını geride bırakırken önceki adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, bugünkü Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Akademisi, Türksoy gibi Türk Dünyasının ortak kurum ve kuruluşlarında *Türk* ve *Türkçe* kavramlarının canlandırılması, 8. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar *Türkçe* (*Türk tili, Türk dili Türki*) yazılmış ortak kültür mirasının ve Türk diline hizmet etmiş Türk Dünyası aydınlarının tanıtılması ve konuyla ilgili etkinlikler düzenlenmesi, tarihî mirasa saygıdır; Türk Dünyasının ve Türkçenin ortak geleceğine yatırımdır.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- Tezcan, S. (1978). "Eski Türk Dili ve Yazını" *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 271-323.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.